

TAMUSNÉ MOLNÁR VIKTÓRIA

Kölcsey Ferenc Református Tanítóképző Főiskola
Debrecen

Háborús évek és nevelés

A háború hatása a nevelés helyzetére

Az I. világháború idején Imre Sándor több írásában taglalta a nevelés új helyzetét és feladatait. Az 1915-ben készített „A háború és a paedagogia” című tanulmányában a nevelésre és a pedagógusokra háruló feladatokat magasabb szintről, a művelődéspolitikával összefüggő magyar tudománypolitika szempontjából szemlélte. Mondanivalóját beillesztette a nemzetnevelés eszmekörébe, és óvatosan elkerülte a háború oktalán dicsőítését, a militarista nevelés helyeslését. Szerinte a háborúban is csak a nemzetnevelés koncepciója fogadható el, amely távol áll a sovíniszta uszítástól, és megfelel a nemzet helyzetének, a nép jellemének. Abból a megállapításból kiindulva, hogy a nevelés mindig a jövőre készít fel, taktikusan arra a következtetésre jutott, hogy a nevelés nem készíthet fel a háborúra, de nem is lelkesíthet rá, mert ezzel a békés jövőt tévesztené szem elől.

A nevelésnek a háborús időszakokban jelentkező feladatait a következőkben összegezte: átvezetni az ifjúságot a szörnyűséges korszakon és felkészíteni a háború utáni teendőkre, bizalmat kelteni a békés jövőben, az ifjúság gondolkodását a nemzeti eszmények felé fordítani, erkölcsi felfogását befolyásolni a békeszeretet érdekében, végül törődni egészségével. Meg kell gátolni, írja, hogy a gyermekek „...egyedül a katonáskodást lássák az élet legnagyobb feladatának; hogy nagyszerűnek tartsanak mindent, ami a mienk, s lenézzék az ellenséget”. (*A magyar nevelés története II. 166.*)

„A nevelés válsága a két háborúban” című, 1942-ben megjelent írásában a következő kérdést teszi fel: „...miben áll a háború hatása a nevelés helyzetére nézve?” A választ hosszan taglalja, majd leszögezi: „Röviden mondván: még ha teljes rendben folyt is a nevelés, egyszerre válságba jut, amint háború tör ki... vajjon hogyan alakult a magyar nevelés helyzete az előbbi háborúban?” – Elemzésem tárgyául az I. világháború időszakából való pedagógiai írást választottam, ezért Imre Sándor ide vonatkozó megállapításait fontosnak tartom itt közölni.

„Nevelésünket az első világháború súlyos válságba juttatta, de a válság nem a háborúval kezdődött. Jólal előbb válságossá tették a nevelés helyzetét az akkor már nagyon érezhető társadalmi és belpolitikai ellentétek... A háború kitörése azonban 1914 nyarán szinte egy csapásra megszüntette az addigra élénké lett nyugtalanságot, mintha magától megoldódott volna minden: az egyéni és közösségi szempont küzdelme, a sokféle ellentét; magától értetődőnek mondták, hogy a nevelés „természetesen” a nemzetet szolgálja, felesleges tehát nemzetivé tételén elmélkedni; dicsekedtek a nemzet egységével, s ebben a nevelés nagy sikerét látták. Bárcsak igaz lett volna! Ez azonban öncsalás volt, s a háború második-harmadik évében egyre általánosabb lett a kiábrándulás. Kiderült, hogy a nem is átlátszatlan felszín alatt mindenféle addigi ellentét megmaradt, sőt megnövekedett. A művelődéspolitikai és a nevelés Eötvös óta elintézetlen kérdései még mélyebbre hatoltak, azaz még súlyosabbá lettek; a megvitatlan ellentétek kiéleződtek. A nevelés lappangó válsága fenyegetővé lett már csak ezért is.

De a nevelés helyzetét, az adott viszonyok között meglévő lehetőségeit még egész sereg új jelenség is rontotta: a háború következményei. Az iskolák helyiségeit más célokra használták, az iskolai nevelők elmentek katonának, velük az apák és az ifjak, majd a nagyobb tanulók is. A

gyermek és a serdülők gondozatlanul maradtak. Sőt a felnőttek is, pedig ezeknek a lelke egyre jobban megrendült... A háború folyamán kiszélesedtek az osztályellentétek;... Beállott az a helyzet, hogy a nevelés hatása csökkent, és mind erősebbé lett a sokféle, ellenséges szándékú propagandának a hatása. És ez kiterjedt az iskolai nevelőkre is. A szándék nem kétséges, de itt csak a tényt említem: a propagandának nagy része volt abban, hogy amikor a nevelés feladatai növekedtek, ugyanakkor rohamosan hanyatlott a nevelők lelkijére. Általános, emberi okokon kívül azért is történt ez így, mert – a nevelők is magukra voltak hagyatva.” (Imre, 1942, 11-14.)

A Magyar Paedagogiai Társaság a nemzet nevelőihez

Mintha Imre Sándor már idézett gondolatainak szerves kifejtését olvastam volna fenti című írásban, így esett választásom a Magyar Paedagogia 1915. évben megjelent, a Magyar Paedagogiai Társaság által kiadott közleményére. Választásomban megerősített az a hivatkozás is, melyet Imre: A nevelés válsága a két háborúban című tanulmányában fedeztem fel, amely szerint: „Érdemes lenne ebből a szempontból tanulmányozni az 1914–18. évek nevelésügyi irodalmát és a hivatalos intézkedéseket is. A Magyar Paedagogia és a Néptanítók Lapja cikkeiben felismerhető ez a törekvés a nevelők lelkijére néző gondozására, de ez szűk körben hathatott.” (Imre, 1942, 14.) (Imre Sándor egyébként a Magyar Paedagogiai Társaság havi folyóiratának szerkesztője volt ezekben az években.)

A közlemény kezdetén elismeri az iskolák és nevelők korszakhoz való alkalmazkodását, de azt is, hogy e törekvés nem volt általános – ezért fordult a MPT a nemzet minden nevelőjéhez: a „*nemzetül való megállásunkért*” minden egyes iskolában tudatosítani kell a célokat „*az egész köznevelés egybehangzó szelleme*” végett. Enélkül ugyanis „*a nemzetnek lehetetlen a növekvő áldozatokat mindvégig hordoznia, ... a jövő feladataira előkészülnie. Ehhez kell tehát szabnia mindenkinek a maga mai munkáját és pedig az egy pályán működőknek egyértelemmel.*”

Ezt az egyértelműséget az teremtheti meg, ha a nevelők legfőbb feladatuknak azt tekintik, ha e felfogást a most növő nemzedékbe „beleoltják”, és „ilyen irányú” ismereteket terjesztenek. Az eltelt másfél év (ti. a háború kezdete óta) „*mélyen átjárta az ifjúság lelkét, megváltoztatta a nemzet helyzetét, ... belső életét*”, ezért a nevelői munka már nem lehet a „régimódon végezni”. Az új feladatok „*hivatalos kitűzése*” minden egyes nevelő önálló feladata, „*ezzel elégíthetjük ki a nemzet jövőjéért való felelősségünk érzését.*”

A háború hatása nagyon különböző, ebből adódik az a „*közös szükséglet*”, amely szerint a nemzet minden ifjú tagjában világos képet kell kialakítani a máról és a tegnapról, s elérni, hogy „*jó lélekkel, testben-lélekben erősen*” akarjon részt venni a közös munkában. Ez a gondolat nem új, de jelentősége megnőtt most, amikor „*egyre több öregedő családapa meg gyermekifjú megy a harcmezőre.*” Most kell a „*békén tovább tanulókat*” felkészíteni az önálló életre. Ennek módja a cikk szerint: „*növendékeink gondolkodásának, érzelmeinek, az egészséggel való törődésének irányítása. Ez juttatja ki az ifjat is, öregebbet is a zavarból, s így teremti meg a nemzetben a lelki alapot ... a megerősödés reménységére.*”

„*Csak úgy irányíthatjuk a gyermekek és ifjak gondolkodását és érzelmeit, ha ezeket alaposan ismerjük*” – állítják. A növendékekkel való együttélés, érdeklődésük kielégítése, az együtt töprengés, a közös beszélgetések, az együttérzés és együttgondolkodás régi követelmény – most, háború idején „*parancsoló szükséglet*”. „*Így fonjuk erőse az iskola és a növendék között annyiszor el-elszakadó összekötő szálakat... ezzel megátalhatjuk, hogy csak a katonáskodást lássák az élet méltó feladatának, ... megerősítjük nemzeti érzésüket, de nem engedjük, hogy az ellenséget vakon gyűlöljék.*” Fejlődjék ki bennük a békeszeretet, a hosszútűrés, a harcra való készség és a keménység. *Cél az edzett, testét gyakorló és gondozó, illetve a mértékletes és tiszta ember nevelése. „Így elősegítjük az egészség ügyének okosabb megítélését.”* (Vö. Imre Sándor idézett írásával)

Az ifjúság lelkét azonban erősebben irányítják a „*felelőtlen nevelők*”, sokszor még inkább a felnőtteknek van szükségük vezetésre. Az ifjakkal ezért nemcsak a tanítási órákon foglalkozunk, hanem kisebb-nagyobb szünidőkben magunk köré gyűjtjük őket, ilyenkor szívesen látjuk a szülőket is. *A nép mindenik rétege mennyire szomjuhossa a mai kérdésekről való felvilágosítást... Az egész tanítóóság pedig a nemzetben irányítója lehet a közgondolkodásnak, ... megtartója és fokozója a nemzet benső erejének.*”

A cikk szerint, aki csak most kezd ilyen munkához, annak több nehézsége lesz, mint a háború eleje óta végzőknek, de ilyen munka mindenütt szükséges. Sikeres akkor lesz, ha „mindenféle iskola tanítóósága egyértelemmel neveli bele fiainkba és leányainkba a nemzetül élni akarást.”

„A tanítóóság lelki erejéből nő ki a nemzeté!”

A cikk ismertetése után néhány reflektáló megállapítás következik. Bevallom, nehéz feladatnak tartom ezt, hiszen szerencsére egyik világháborúban sem éltem még, így közvetlen tapasztalatokkal természetesen nem rendelkezem, és nem is szeretnék soha. (Mint a legtöbb magyar családban, úgy a miénkben is előfordult hadifogoly családtag, pl. anyai nagyapám, aki 1946-ban tért haza orosz hadifogságból, s ahogy ez sok esetben történt, maradandó testi és lelki sérüléseket szerzett ezalatt. Édesanyám 1944 áprilisában született, édesapját júniusban hívták be katonának – aki tisztviselő volt –, s amikor két évvel később hazatért, leánya ijedten szaladt be anyjához a ház udvaráról a konyhába, hogy egy idegen lépett be a kapun... A folytatás persze lélekmelengető, apa és lánya egymásra találása egy életre szól, s szorosabb kapcsolattá alakult még az anya-lánya viszonynál is. Az gondolom, hogy történetük nem egyedi a magyar történelemben, de mindenki a saját történetét érzi meghatározó élménynek. – Elnézést kérek a személyes kitérőért, igyekszem visszakanyarodni a dolgozat témájához annál is inkább, mivel azt az I. világháború időszakából merítettem.)

A bevezetésnek szánt Imre Sándor-műrészlet több pontján találtam tartalmi megfelelést az elemzésre választott cikk megállapításaival, erre utalok is a hivatkozásban, pl. katonáskodás, nemzeti érzés, békeszeretet, edzetség és egészségnvelés stb. Valószínűnek tartom, hogy e nemzet nevelőihez intézett közleménynek maga Imre is egyik szerzője lehetett a MPT tagjaként, a Magyar Paedagogia folyóirat szerkesztőjeként. Felfoghatjuk eme hasonlóságot tehát evidenciának is. Mindenesetre a cikket lezáró gyönyörű gondolat a tanítói hivatás egyik legszebb „szerelmi vallomása” abból az időből, amikor még azt a helyet foglalta el a társadalom szerkezetében, amelyet megérdemel. Persze lehetséges, hogy ez csak az utókor számára tűnik így, s az akkor élt tanítók ugyanúgy mellőzött foglalkozásúaknak tartották magukat, mint napjainkban. Tanulmányaink pl. a Lex Apponyi ismeretében – pedagógusilletmények rendezése stb. – az előbbi gondolatmenetet támasztják alá...

Az már izgalmasabb kérdés, hogy Nagy László befejezésnek szánt, jövőképre utaló idézett gondolatai között is megtaláljuk az Imre Sándoréval rokon tendenciát, ti. a nemzetnevelés vezérmotívumát. Ő sem tudta e nélkül elképzelni az ifjúság nevelését ama nehéz időkben, különösen amikor még vizsgálatának adatai is ezt támasztották alá. Mindezt az erkölcsi nevelés keretei között képzelte, a fiatalok érzelmein, lelki vonulatán keresztül, mint ahogyan azt könyve címében is jelezte (A háború és a gyermek lelke). Záró mondatában pedig szép s magasztos feladatot szánt a pedagógiának: az ifjúság érzéseinek támogatásával a nemzet jövőjét előkészíteni. E nemes célkitűzés napjaink küldetéseként is aktuális.

A háború pedagógiájának célkitűzései

Nagy László, a híres gyermektanulmányozó tudós, „A háború és a gyermek lelke” című művében egy országos adatgyűjtés eredményeit közli, vagyis a háború hatását a gyermekekre. Könyvét pedagógiai következtetésekkel zárja, melyek Imre Sándor már idézett gondolataival a

nemzetnevelésről hasonló megállapításokat közöl: „... az ún. háborús pedagógiának igen fontos fejezete, magja az erkölcsi nevelés ügye. A háború a legnagyobb hatást az ifjúság érzelmeire fejtette ki, s a legmélyebbre ható, leggyökeresebb változásokat az ő erkölcsi ítéleteikben hozta létre.

... a háború pedagógiája számára a következő nevezetesebb célokat tűzhetjük ki: Ápolni kell a hatalmas erőre kapott nemzeti érzést, élesíteni a hazafiúi lelkesedést. Törekedjünk arra, hogy a meggyarapodott nemzeti öntudat továbbra is erősödjék és fejlődjék, s minden egyesnek a lelkét hassa át, s nagy tettekre s alkotó munkára serkentse. Nemzeti önbizalom, nagyrahitottság, nagyratörő szellem legyenek a nemzeti életnek szárnyakat adó erői. ... Lássa meg az ifjú, becsülje és szeresse a nép nagy tulajdonságait... tápláljuk minden egyesben azon most feltámadt érzést, hogy a szociálisan széttagozódó szolidaritás felett áll a nemzeti szolidaritás...

Ezek lehetnek a célok. A célhoz vezető pedagógiai eljárások legfontosabb elve gyanánt az erkölcsfejlesztési vizsgálatok alapján azt jelölhetjük meg, hogy mindenkor teljes tárgyilagossággal gondolkozzunk, és hajtsuk végre pedagógiai teendőinket. ... Tartsuk szemünk előtt, hogy az erkölcsi erők s érzelmek nem elszigetelten, hanem egymásba fonódottan, egymásra kölcsönösen hatva működnek. Az egyik erkölcsi érzés a másik kifejlődésének, megerősödésének feltétele... Viszont a nemzeti érzés az alapfeltétele az emberi szolidaritás magasabb lendületének és mély gyökerű megszilárdulásának. Tehát ha egy bizonyos erkölcsi érzést elnyomunk, szenved az egész. Az erkölcsi nevelés fő elve legyen tehát az összes erkölcsi tényezőkre kiható, egységes képzés.

Ezek a tanulságok egész irányt jelentenek, amelyet a pedagógiának az egész vonalon, minden nevelő és oktató munkájában szembe előtt kell tartania és megvalósítania.

A háború feltárta, az ifjúság észrevette az egyes és a nemzet igazi értékeit. A pedagógiának ezen nagy értékekre kell alapítania munkáját, ezeknek erősítésére, gyümölcsötetésére kell törekednie állandóan és szakadatlanul, ha a nemzeti nagy föllendülésnek, új kialakításoknak munkása akar lenni, ha nem akar olynemű visszaesésnek részesévé válni, amilyen a közszeltemben éppen a háború előtti időkben volt tapasztalható.

Ez az ifjúság, amelyet a háború viharai, eget ostromló küzdelmei, megrázó drámái megihlettek, teljes mértékben átérzi a mai idők mozgását, s elszántan tekint az elkövetkezendő idők elé. Megkomolyodott erkölcsi felfogással és szokatlanul széles látókörrel indul életpályájának nagy feladatai elé. Nyugodtan várhatjuk az idők változását, a most felnövekedő ifjúság szelleme alkalmas arra, hogy ha majdan kezébe veszi a közérdekek munkálásának nagy és felelősségteljes feladatát, lendületet adjon s új irányt szabjon hazánk fejlődésének.

Lehet-e a pedagógiának szentebb, magaszosabb feladata, mint az ifjúságot nemes elhatározásában, nagyra hivatottságának érzésében támogatni s a nemzetre váró szép jövőt előkészíteni? (*Nagy László, 1916, 137-143*)

IRODALOM

- A Magyar Paedagogiai Társaság a nemzet nevelőihez. Magyar Paedagogia, 24. évf. (1915) 593-595.*
Felkai László-Zibolen Endre: A magyar nevelés története II. Főszerk.: Horváth Márton. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, Bp., 1993. 217 p.
Imre Sándor: A nevelés válsága a két háborúban. (Különlenyomat a „Társadalomtudomány” 1942. évi 3. számából.) Bp., 1942. 27 p.
Nagy László: A háború és a gyermek lelke. Adatok a gyermek értelmi, érzelmi és erkölcsi fejlődéséhez. Gyermektanulmányi Könyvtár. Ötödik kötet, 1912-14. évi ciklus. Magyar Gyermektanulmányi Társaság, Bp., 1916. 143 p.